

A MAGYAR NEMZETTÉVÁLÁS KEZDETEIRŐL

Marxista történetírásunk komoly hiányossága, hogy elmúlasztottuk tisztázni a magyar burzsoá nacionalizmus történeti gyökereit, s ezzel akaratlanul is hozzájárulunk ahhoz, hogy a burzsoá történetszemlélet történeti és osztályfeletti nemzetfogalma továbbéljen. Ebből a szempontból kétségtelenül legkritikusabb korszak a XVI—XVII. század. Abban ugyanis megvan az egyetértés, hogy Mohács előtti történelmünkben a „nemzet” fogalma egyebet, mint a feudális uralkodó osztályt nem jelenthetett, a XVIII. század közepétől kezdve viszont joggal beszélhetünk a burzsoá nemzet és az annak megfelelő nemzetfogalom fokozatos kibontakozásáról. A XVI—XVII. század azonban a nemzettéválás történetében homályos terület maradt. Még magát a kérdést sem formuláltuk meg határozottan, hogy vajon kereshetjük-e a burzsoá nemzet elemeit ebben a korszakban. Ehelyett átvettük az egykorú források „nemzeti” frazeológiáját, és „nemzeti függetlenségről”, „nemzeti összefogásról” beszéltünk anélkül, hogy meghatároztuk volna e kifejezések pontos társadalmi tartalmát. Ebből arra lehetett következtetni, hogy hallgatólagosan a burzsoá nemzet XVI—XVII. századi létezése mellett foglalunk állást, esetleg arra, hogy elfogadjuk az öröktől fogva létező nemzet burzsoá kategóriáját. Hogy természetesen nem ez utóbbiról volt szó, arról meggyőzően tanúskodik a korszak problé-

máihoz marxista igénnyel közelítő történészeknek az a törekvése, hogy kimutassák a kapitalista termelési mód csirajelenségeit, s ezáltal a burzsoá nemzettéválás megindulásának lehetőségét. A korszakról szóló munkákban gyakran esik szó polgári törekvésekről, s irodalomtörténészeink is a XVI—XVII. századi magyar irodalom polgári-antifeudális, hazafias, sőt nemzeti tartalmáról beszélnek, azzal a megszorítással azonban, amelyet egyik irodalomtörténeti folyóiratunk elvi cikke a közelmúltban a következőképpen fogalmazott meg: „a polgári nemzettéválás előfeltételeit a gyarmatosítás ellen irányuló, egyelőre még feudális, rendi nemzeti mozgalmak igyekeznek megteremteni, s a polgári nemzeti ideológia elemei is e mozgalmak körében bukkannak fel”.

Ez az óvatos fogalmazás: „a polgári nemzettéválás előfeltételei”, „a polgári nemzeti ideológia elemei”, nemcsak az idézett cikket jellemzi, hanem a XVI—XVII. századdal foglalkozó egész történetírásunkat. Ez az óvatosság indokolt is, mivel a nemzettéválás problémáját megközelíteni is csak akkor lehet helyesen, ha tisztában vagyunk a korszak alapvető jellegével, a történeti fejlődésben betöltött helyével. A XVI—XVII. században nálunk eredeti felhalmozásról nem beszélünk, de kialakult egy többé-kevésbé általánosan elfogadottnak tekinthető vélemény, melyet legutoljára Pach Zsigmond Pál formulázott meg úgy, hogy a XVI—XVII. század Magyarországon a feudalizmusból a kapitalizmusha való átmenet *előtörténete*. Ennek a megállapításnak konkrét magva az a kétségtelenné váló tény, hogy a robotoltató és árútermelő majorsági gazdálkodás átmeneti forma a feudális és a kapitalista üzem között, s mint ilyen szerves történeti előzménye a poroszutas mezőgazdasági kapitalizmusnak. Ebben bennfoglaltatik a korszaknak az a gazdasági jellegzetessége is, hogy a feudális és kapitalista termelési mód nem különváltan jelentkezik, hanem egyazon üzemszervezésben együtt található meg, ami egyébként megfelel annak, hogy a kapitalista fejlődés előzményei nem a feudalizmussal szembe forduló polgári osztályhoz, hanem magához a feudális uralkodó osztályhoz fűződnek. (Itt most nem beszélünk a paraszti gazdálkodásban mutatkozó kapitalista előzményekről, amelyekre még röviden rá fogok térni.)

Ez a felismerés még korántsem jelenti azt, hogy a korszak gazdaságtörténeti jellegét végérvényesen tisztáztuk. Igen sok probléma marad még homályban, hogy pl. csak magára az árútermelésre utaljak, mely a XVI—XVII. században még nem szűnt meg a majorkodó nagybirtok feudális-önellátó funkcióját. Mindenesetre azonban a fenti megállapítások alapot nyújtanak arra, hogy az eddiginél biztonságosabb tájékozódásra tegyünk kísérletet a magyar nemzettéválás kezdeteinek kérdésében.

A burzsoá nacionalizmus elleni harc szempontjából két feladat áll előtérben: megvizsgálni egyrészt a XVI—XVII. század rendi szabadságharcainak, másrészt a parasztságnak a nemzettéváláshoz való viszonyát, azért, hogy elhatárolhassuk magunkat egyrészt az e harcokat egyértelműen nemzeti függetlenségi küzdelmeknek feltűnő burzsoá nacionalista szemlélettől, másrészt a parasztság történeti szerepét idealizáló „népies” nézetektől.

Ez az alkalom természetesen nem ad lehetőséget ezeknek a kérdéseknek részletes fejtegetésére. A tudományos kutatás sem tart ott, hogy már kész eredményekről, végleges megoldásokról számolhassunk be. Ha hozzászólásom néhány használható szempontot ad e kérdések megoldásához, úgy érzem, eleget tettem adott feladatomnak.

A szó klasszikus értelmében a XVI—XVII. századi Magyarországon, ahol a polgárság gyöngye volt és semmiféle jelét a kapitalista termelési módnak nem mutatta, nemzettéválásról beszélni nem lehet. De a kapitalizmus jelen volt ebben az időben Magyarországon is a dél-német, majd az osztrák tőke tevékenységének a formájában. Ez a tőke, mely az ipari termelést odahaza egyre szélesebb szektorban leigázta, Magyarországon a bányászat kivételével nem hatolt be a termelésbe, hanem mint kereskedőtőke tevékenykedett. Elsősorban textiláruival árasztotta el a magyarországi piacokat, megakadályozva a hazai tőkés ipar kialakulását és áruinak fejében nemcsak mezőgazdasági és bányatermékeket, hanem nagymennyiségű pénzt is vonva ki az országból. A dél-német tőkéből való függés Mohács előttre nyúlik vissza, de a Habsburg-uralommal politikai formát is nyert. A Habsburg-centralizációt ugyanazok az augsburgi, nürnbergi kereskedők finanszírozták, akik már előbb kezükbe kerítették a Habsburg-országok bányáit és kereskedelmét, s ezt a szerepüket a XVII. század folyamán az osztrák tőkésék vették át. A magyar uralkodó osztály Mohács után először találta magát szemben egy olyan centralizációval, mely mögött fejtett, kapitalista polgárság állott s mely ennek a polgárságnak az ország gazdasági életébe való behatolását egyengette. A Habsburgoktól való politikai függés a Habsburgok által pártfogolt kereskedőtőkétől való függéssel párosult, s e függés sajátos (történetírásunkban gyarmatinak nevezett) tartalmát az adja, hogy a külföldi tőke Magyarországon nem vetette magának alá a termelést, azaz nem kezdeményezett hazai kapitalizmust. Ennek okát részben a hazai termelőerők

fejlétlenségében, részben a kor háborús viszonyaiban, részben azonban a magyar ural-
kodó osztály rendi ellenállásában kell keresni.

Korántsem lehet azt mondani, hogy a magyar uralkodó osztály felismerte volna
ennek a függő helyzetnek lényegét. Érezte a szorítást, de a vele szemben jelentkező
új jelenségre nem hasonlóan újjal, azaz a nemzeti abszolútizmusra való törekvéssel,
hanem a régihez, a rendi monarchiához való görcsös ragaszkodással válaszolt. Amit a
magyar uralkodó osztály zöme a XVI—XVII. században nemzeti szabadságon ért,
az nem több mint a nemesi arany szabadság és az azt biztosító rendi önkormányzat.
Elfogadja, s a török veszedelem miatt el kell fogadnia a Habsburg-uralmat, de ezt a
Jagello-kori magyar-cseh állami kapcsolat mintájára, az állami önnállóságot nem érintő
perszonálunióknak szeretné látni. Erről azonban a megváltozott európai környezetben,
a kapitalizmus kibontakozásának korában már szó sem lehet, mert a Habsburgok mögött
ott áll a Magyarországot gazdasági függésbe vonó dél-német, majd osztrák tőke, melynek
érdekei felbontathatlanul összeszővődtek a Habsburg-abszolútizmussal.

A Habsburg-abszolútizmussal szembeszögezett rendi ellenállás tehát végső fokon
egy gazdaságilag fejlett és egy elmaradott ország viszonyát tükrözi. Ennek a viszonynak
a tartalma azonban a kapitalizmus behatolása egy feudális társadalomba, s ez szükség-
szerűen azzal jár, hogy a győnésebb fél alkalmazkodik az erősebb hódítóhoz. Ahogyan
történetírásunk — helyesen — a majorsági gazdálkodás és az „örökös jobbágy-
ság” kialakulását a feudális uralkodó osztálynak a nyugaton kialakuló kapitalizmus felté-
teleihez való alkalmazkodásából vezeti le, úgy kell ennek az alkalmazkodásnak az elemeit
a politikai felépítményben is megkeresni. Ezek az elemek azok a törekvések, melyek a
magyar uralkodó osztály egyes, helyzetüknél fogva erre képes tagjainál a nemzeti abszo-
lutizmus irányában jelentkeznek (Bethlen, Zrínyi, II. Rákóczi Ferenc). De amint a
majorsági gazdálkodásban a kapitalista csírák még mélyen bele vannak ágyazva a feu-
dális termelési módba, ugyanolyan vastag burokként veszi körül a rendi ellenállás a
nemzeti tendenciát a Habsburg-ellenes szabadságharcokban.

Így és ezzel a megszorítással beszélhetünk a rendi szabadságharcok nemzeti
vonásairól, ahogyan és amennyiben beszélünk a majorsági gazdálkodás kapitalista
vonásairól. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy a XVI—XVII. században nem
arról van szó, hogy a rendi szabadságharcok felszabadítják a nemzeti tendenciákat,
vagy, hogy a párhuzamot folytassuk, a robotgazdálkodás felszabadítja a kapitalista
fejlődést. Ellenkezőleg: a feudális osztálypolitika és termelési mód legalább olyan gátja
a haladásnak, mint a Habsburgok és a külföldi tőke nyomása. Azt hiszem, hogy a nem-
zetté válás tekintetében is nyugodtan élhetünk azzal a meghatározással, melyet a feudali-
zmusból a kapitalizmusba való átmenet kérdésében elfogadtunk: a XVI—XVII. század
csak előtörténete, de nem kibontakozása a magyar nemzeté válásnak.

Hogyan értékeljük azonban a nemzeti öntudatnak azokat a megnyilvánulásait,
melyeket történetírásunk a protestáns egyházi értelmiség, a prédikátorok száján keres-
tül a mezővárosi parasztpolgárságnak tulajdonít, annak a parasztpolgárságnak, mely
a XVI. században még túlnyomóan, s a XVII. században is jelentős mértékben kezében
tartja a mezőgazdasági árútermelést, és a robotoltatott földesuraktól eltérően bérmunkát
alkalmaz? Kétségtelen, hogy a prédikátorok zömmel a mezővárosi parasztpolgárságból
kerültek ki, s éppen a legjelentősebbek a mezővárosok alkalmazottjai voltak. Nincsen
okunk tehát kételkedni abban, hogy amennyiben antifeudális nézeteknek adtak hangot,
azzal a parasztpolgárság törekvéseit fejezték ki. Meg kell azonban alaposabban vizsgál-
nunk, hogy a polgári gondolkodásnak, s azon belül a nemzeti tudatnak azok az igen
fejlett formái, melyekkel különösen a magyar puritánok köreiből találkozunk, mennyi-
ben fakadnak hazai talajból, s mennyiben tükrözik azoknak a nyugati országoknak a
fejlődési fokát, ahonnan prédikátoraink magukkal hozták azokat. A nyugati (angol,
hollandi) polgári ideológia tudatosította a magyar parasztpolgárság antifeudális törek-
véseit, de ezeknek a törekvéseknek tudatosságát, intenzitását mégsem mérhetjük le az
ideológián. Az, hogy a magyar parasztpolgárság haladó szerepét bizonyos fokig ideali-
záltuk, részben ennek a helytelen, fordított módszernek lehet tulajdonítani. Az értékelés-
nek a tényleges társadalmi viszonyokból, az adott gazdasági és politikai lehetőségekből
kell kiindulnia, s akkor világosabban fogjuk látni a parasztpolgárság haladó szerepének
korlátait is. A parasztpolgár is kétarcú, mint a majorkodó nemesi birtokos. Paraszti
kötöttségei legalább annyira visszatartják (bár persze más módon) a kapitalista fejlődés
útján, mint a feudális érdekek a majorkodó földesurat. A mezővárosokban általában a
viszonylag szabad paraszti árútermelés gócait, a kapitalista fejlődésnek a robotgazdál-
kodásnál kedvezőbb útját látjuk, s joggal, ugyanakkor azonban az a kisértésünk, hogy
megfelelkezünk a mezővárosok földesúri függéséről. A mezővárosi parasztpolgár árú-
termelésének és árukereskedelmének haszna részben, s nem kis részben a jobbágyi

kötöttség folytán a földesúré lett, s így amit a csírázó kapitalista termelési mód produkált, hozzájárult a feudalizmus erősítéséhez, konzerválásához. A parasztság (s a magyar parasztpolgárság is elsősorban és döntő módon paraszt volt) a feudalizmus viszonyai között, ha harcával állandóan bomlasztja is az elnyomó rendszert, ezt megdönteni a maga erejéből és a maga javára nem tudja. A feudális kizsákmányolás alól a polgárság, mindenféle kizsákmányolás alól a proletariátus vezeti ki. A parasztpolgárság gyöngé polgári oldala nem pótolhatta nálunk sem a városi polgárság hiányát, s ezért a mezővárosok önmagában véve haladó jellegű történelmi szerepe szükségszerűen zsákutcába torkollott s még a mezőgazdasági kapitalizmus sem ezen, hanem a porosz uton alakult ki. A prédikátorok által képviselt parasztpolgári nacionalizmust éppen ezért nem tekinthetjük a burzsoá nacionalizmus egy korán kifejlett formájának, hanem azt is a nemzetérválás előtörténetének csírajelenségei közé kell sorolnunk.